

ERASMVS
BIBLIOTEKA

③

Urednik
VESNA PUSIĆ

Naslov originala:
Norberto Bobbio. *Liberalismo e democrazia*,
Franco Angeli Libri, Milano, 1988.

NORBERTO BOBBIO

LIBERALIZAM
I
DEMOKRACIJA

NOVI
LIBER
Zagreb 1992.

3.

GRANICE DRŽAVNE MOĆI

Do sada je općenito bilo riječi o ograničenoj državi ili o granicama državne vlasti. Sad valja pojasniti da taj izraz obuhvaća dva različita aspekta problema koji nisu uvijek jasno razlučeni: a) granice *ovlasti* i b) granice *funkcija* države. Liberalno učenje obuhvaća oba aspekta, premda ih je moguće razmatrati odvojeno, gdje jedan isključuje drugi. Liberalizam je učenje o ograničenoj državi, kako s obzirom na njezine ovlasti, tako i s obzirom na funkcije. Uobičajeni pojam koji se koristi za predočavanje prvog aspekta jest *pravna država*, a drugog *minimalna država*. Unatoč tome što liberalizam poima državu i kao pravnu i kao minimalnu, moguće je postojanje pravne države koja nije minimalna (kao na primjer suvremena socijalna država), kao i minimalne države koja nije i pravna (takav je, u sferi ekonomije, i Hobbesov Levijatan, koji je istodobno apsolutan u punom smislu riječi i liberalan u ekonomiji). Dok se pravna država suprotstavlja apsolutnoj državi shvaćenoj kao *legibus solutus*, minimalna se država suprotstavlja maksimalnoj. Tako se liberalna država afirmira u borbi pravne protiv apsolutne države i minimalne protiv maksimalne države, premda se ta dva emancipatorska pokreta ne poklapaju uvijek niti povijesno niti u praksi.

Pod pravnom državom podrazumijeva se općenito država u kojoj su javne ovlasti regulirane općim normama (temeljnim i ustavnim zakonima) a valja ih ispunjavati u okviru zakonâ koji ih reguliraju, dok je svakom građaninu zajamčeno pravo da se obrati nezavisnim sudovima kako bi se ustanovila i spriječila zloupotreba ili prekoračenje ovlasti. U tom smislu pravna država odražava staro učenje koje se temelji na principima i prenosi preko srednjovjekovnih političkih doktrina da je vladavina zakonâ nadređena vladavini ljudi, u skladu s formulacijom *lex facit regem* («zakon čini kralja»)⁷. Ono je preživjelo i u razdoblju apsolutizma, kada je maksima

princeps legibus solutus («vladar je iznad zakona»)» bila shvaćena u smislu da suveren, iako izuzet od pozitivnih zakona koje je sam donio, ipak podliježe božanskim ili prirodnim zakonima i temeljnim zakonima kraljevstva. Osim toga, kada je riječ o pravnoj državi u okviru liberalnog učenja o državi, tradicionalnoj definiciji valja dodati još jedno određenje: ustavno formuliranje prirodnih prava, odnosno transformaciju tih prava u pravno zaštićena prava, odnosno u istinska pozitivna prava. U liberalnom učenju pravna država ne znači samo potčinjenost zakona materijalnom ograničenju priznavanja nekih temeljnih prava koja se ustavno, a time i principijelno smatraju »neotuđivima« (taj se pridjev nalazi u 2. članu talijanskog Ustava). S tog se stanovišta može govoriti o pravnoj državi u pravnom smislu, razlikujući je od pravne države u širem smislu, tj. nedespotske države kojom vladaju zakoni a ne ljudi, kao i od pravne države u najširem smislu, gdje je prema Kelsenu svaka država pravna država kad ju se svede na njezine pravne norme (pa sam pojam pravne države gubi svaku određujuću snagu).

Pravnoj državi u neposrednom smislu, a to je država u skladu s liberalnim učenjem, pripadaju svi ustavni mehanizmi koji onemogućuju ili otežavaju arbitrarno i nezakonito vršenje vlasti i spriječavaju ili obeshrabruju njezinu zloupotrebu ili nelegalnu primjenu. Najvažniji su među tim mehanizmima sljedeći: 1) podređenost izvršne vlasti zakonodavnoj vlasti, ili točnije, podređenost vlade kojoj pripada izvršna vlast parlamentu koji je u krajnjoj liniji nosilac zakonodavne vlasti i vlasti političkog usmjerenja; 2) odgovornost parlamenta u vršenju redovne zakonodavne vlasti nadležnom sudu kojemu je povjerena kontrola ustavnosti zakonâ; 3) relativna autonomija lokalne vlasti u svim oblicima i na svim stupnjevima od centralne vlasti; 4) sudstvo nezavisno od političke moći.

4.

SLOBODA I MOĆ

Cilj je ustavnih mehanizama koji obilježavaju pravnu državu da štite pojedinca od zloupotrebe moći. Drugim riječima, oni su jamstva slobode, takozvane negativne slobode, shvaćene kao sfere djelovanja, gdje onaj koji ima moć da vrši prisilu ne može siliti pojedinca da čini ono što ne želi, ili ga ne može spriječiti da učini ono što želi. Postoji shvaćanje slobode koje prevladava u liberalnoj tradiciji, prema kojem su »sloboda« i »moć« dva suprotstavljena pojma koji označuju dvije međusobno suprotstavljene te stoga inkompatibilne zbilje. U odnosima između dvije osobe, što više jača moć jedne (misli se na moć izdavanja naredbi ili zabrana), ograničuje se sloboda, tj. negativna sloboda druge, i obratno, što više druga osoba proširuje svoju sferu slobode, smanjuje se moć prve osobe. Ovdje valja dodati da je za liberalno mišljenje individualna sloboda zajamčena, pored ustavnih mehanizama pravne države, i činjenicom da su državi povjereni oni zadaci koji se tiču održavanja unutrašnjeg i međunarodnog javnog poretka. U liberalnom mišljenju teorija nužnosti kontrole moći ide usporedno s teorijom ograničavanja uloge države. Može se čak reći da je ova potonja *condicio sine qua non* prve, u smislu da je zloupotrebu moći tim lakše spriječiti što je uže područje na kojem država može intervenirati. Rečeno kraće i jednostavnije, minimalna se država lakše kontrolira od maksimalne. Sa stanovišta pojedinca na kojemu počiva liberalizam, država je shvaćena kao nužno zlo (a po tome se liberalizam razlikuje od anarhizma), no država se treba što manje uplitati u oblast djelovanja pojedinca. Uoči američke revolucije Thomas Paine (1737–1809), autor eseja u obranu prava čovjeka, izrazio je tu misao s najvećom jasnoćom:

»Društvo je proizvod naših potreba, a vlast naše zloće; društvo unapređuje pozitivno našu sreću, objedinjujući naše osjećaje, a vlast to čini negativno, držeći pod kontrolom naše

mane. Društvo pospješuje odnose, vlast stvara razlike. Ono štiti, ova potonja kažnjava. Pod bilo kojim uvjetima sloboda je blagoslov, vlast je i u najboljem obliku tek nužno zlo, a u najgorem je nepodnošljiva.«⁹

Kada je sloboda jednom definirana u pretežnom dijelu liberalnog učenja kao sloboda od države, moguće je proces nastanka liberalne države promatrati istovremeno i kao postepeno širenje područja slobode pojedinca od uplitanja javnih vlasti (da se poslužimo Paineovim terminom) ili kao postepenu emancipaciju društva ili civilnog društva, u hegelovskom i marksističkom smislu, od države. Dvije glavne oblasti u kojima dolazi do te emancipacije jesu religijska ili općenito duhovna oblast, te ekonomska oblast ili sfera materijalnih interesa. Prema poznatoj Weberovoj tezi o odnosima između kalvinističke etike i duha kapitalizma, ta su dva procesa tijesno povezana. Ali, neovisno o toj diskutabilnoj povezanosti, činjenica je da se povijest liberalnih država poklapa s krajem konfesionalnih država i s formiranjem neutralnih država ili država agnostičkih u odnosu prema religijskim nagnućima svojih građana. Ona se isto tako poklapa s dokidanjem privilegija i feudalnih veza i sa zahtjevom za slobodnim raspolaganjem dobrima i slobodnom razmjenom, što obilježava nastanak i razvoj građanskog društva trgovine.

U tom se smislu liberalno shvaćanje države suprotstavlja različitim oblicima paternalizma, u skladu s kojima država treba voditi brigu o svojim podanicima poput oca koji se brine o svojoj djeci, što je opravdana briga ako se podanici smatraju vječnim malodobnicima. Jedan od ciljeva što ih sebi postavlja Locke u svoje *Dve rasprave o vladi* jest da dokaže da se civilna vlast, nastala zato da bi jamčila slobodu i vlasništvo pojedinaca koji se udružuju da bi sami sobom upravljali, razlikuje od očinske i tim više od gospodareve

vlasti. Jednu je od najjasnijih i najpreciznijih kritika paternalizma dao Kant (1724–1804), koji smatra da je

»vladavina utemeljena na dobrohotnosti spram naroda, poput vlasti oca nad djecom, odnosno paternalistička vladavina (imperium paternale), gdje su podanici poput malodobne djece koja ne mogu razlikovati što je za njih korisno ili štetno, prisiljeni da se ponašaju samo pasivno, očekujući da vladar prosudi na koji način trebaju biti sretni i očekujući da im on to svojom dobrotom udijeli: takva vladavina je najgori despotizam koji se može zamisliti.«¹⁰

Kant se brine ponajprije za moralnu slobodu pojedinca. Kada je riječ o ekonomskoj slobodi ili o boljem načinu zaštite vlastitih materijalnih interesa, jednako je tako jasna i očigledna zabrinutost Adama Smitha, koji drži da »u skladu sa sustavom prirodne slobode« suveren ima samo tri velike dužnosti, a to su obrana društva od vanjskih neprijatelja, zaštita svakog pojedinca od uvreda što mu ih mogu nanijeti drugi pojedinci, te briga za one javne radove koji se ne bi mogli izvršiti ako se povjere privatnom profitu. I za Kanta i za Smitha, bez obzira na to koliko su međusobno udaljena njihova ishodišta, učenje o ograničenju uloge države temelji se na prvenstvu slobode pojedinca nad suverenom vlasti, te prema tome na podređenosti vladarevih dužnosti pravima ili interesima pojedinca.

Koncem stoljeća u kome su nastale deklaracije o pravima, Kantova i Smithova stoljeća, Wilhelm von Humboldt (1767–1835) napisao je najsavršeniju sintezu liberalnog ideala države u djelu *Teze o »Pokušaju određivanja granicâ uloge države«* (1792). Da bi se shvatila autorova namjera, ako već nije dovoljan naslov, pomaže motto koji prethodi prvom poglavlju, preuzet od Mirabeaua oca: »Teško je donositi samo ~~zakone~~ zakone i ostati uvijek vjeran prvobitnom ustavnom

načelu društva, koje traži da se obuzda vladarski zanos, ta najmračnija bolest modernih vladavina.»

Humboldtovo je nepokolebivo mišljenje da je pojedinac u svojoj neizrecivoj jedinstvenosti i raznolikosti ishodišna točka. Pravi je čovjekov cilj, kaže on, najviši stupanj razvoja njegovih sposobnosti. Ako se ima u vidu postizanje tog cilja, temeljna maksima koja treba upravljati idealnom državom je sljedeća:

»Doista razuman čovjek ne može željeti drugačije uvjete od onih u kojima ne samo da svaki pojedinac može uživati neograničenu slobodu da razvija samog sebe u svojoj nezamjenjivoj jedinstvenosti, nego u kojima i fizička priroda ne poprima od čovjekove ruke drugog oblika osim onog što joj ga svaki pojedinac u skladu s vlastitim potrebama i sklonostima može podariti po vlastitom nahodjenju, ograničenom jedino ograničenosti njegovih snaga i prava.«¹¹

Posljedica koju Humboldt izvodi iz ove pretpostavke jest da se država ne smije miješati *»u područje privatnih poslova građana, osim ako se ti poslovi neposredno ne pretvaraju u povredu prava jednog građana od strane drugog.«¹²* Osim obrtanja tradicionalnog odnosa između pojedinca i države, svojstvenog organicističkom shvaćanju, istovremeno dolazi i do obrata između sredstva i cilja: država prema Humboldtju nije cilj samoj sebi, nego je sredstvo *»za formiranje čovjeka«*. Ako država i posjeduje neki krajnji cilj, onda je to *»podizanje kulture građana do stupnja kada će oni sami spontano slijediti državni cilj, zbog svijesti o prednostima političkih institucija u postizanju vlastitih individualnih ciljeva.«¹³* Na više mjesta se u ogledu ističe da je cilj države samo *»sigurnost«* shvaćena kao *»izvjesnost slobode u okviru zakona«¹⁴*.

5.

PLODNOST SUKOBA